

Jasmin Halebić

LIČNI INTERES U EKONOMIJI

- 1) uvod
- 2) lični interes prije nastanka ekonomije kao nauke
- 3) lični interes u klasičnoj školi ekonomije
- 4) zaključak

REZIME

Nijedno ozbiljnije ostvarenje na polju ekonomije ne može zaobići temu motivacije ekonomskih aktera na tržištu. Pitanje aktuatora ljudskih djela čini filozofijsku osnovu iz koje se izvode mikroekonomske teorije ponašanja učesnika tržišnih transakcija. Stoga su ekonomske i, generalno, sve teorije društvenih nauka impregnirane filozofskim razmatranjima, napose u oblasti raspravljanja pojmova nudeći specifičnu vizuru čovjeka kojeg proučavaju. Članak koji slijedi analizira najupečatljivije misaone tokove koji u velikoj mjeri utječu na formulisanje gledišta o temi motivacije ekonomskih agenata. Ovaj prilog nastoji ukazati na osnovne filozofsko-ekonomske pravce, počinjući od starogrčkih filozofa preko kršćanskih i islamskih mislilaca sve do srednjovjekovnog i modernog doba profiliranja ekonomije kao zasebne nauke, odnosno škole klasične ekonomske misli.

UVOD

U djelima većine renomiranih ekonomista koji se bave pitanjem motivacije djelovanja ekonomskog čovjeka *-homoeconomicusa* - od samog postanka ekonomije kao nauke pa sve do danas, uglavnom se javljaju dva temeljna misaona toka. Sa jedne strane lični interes se poima glavnim i jedinim motivom ekonomskih aktera, dok sa druge strane ovom mišljenju donekle oponira stav koji, iako priznaje snagu ličnog interesa u ulozi motivacionog faktora, naglašava bitnost i ostalih motiva jednako važnih u određivanju odluke i akcije ekonomskih subjekata. Mnoge ekonomske teorije ali i praktične smjernice za uređenje privrede počivaju na navedenim pretpostavkama ljudskog djelovanja. Budući da je pretpostavka o sebičnosti, odnosno koristoljubivosti, *homoeconomicusa* privukla više pozornosti znanstvenika na polju ekonomije, istraživanje njenog *backgrounda* je iznimno bitno.

LIČNI INTERES PRIJE NASTANKA EKONOMIJE KAO NAUKE

Lični interes kod antičkih filozofa

Naobrazba starih Grka je u antičkoj Grčkoj nezaobilazno involvirala Homerova poetska ostvarenja u kojima su se glorificirale ideje junaštva, hrabrosti i viteštva. U takvoj situaciji drevni grčki filozofi počeli su razmatrati pitanja o "najvišem dobru", a budući da religija u

grčkim polisima nije ponudila odgovore na ova i slična pitanja, oni su u svojim raspravama i diskusijama polemizirali o najvišem dobru i istinskoj sreći.¹⁸⁸ O zrelosti postuliranih gledišta dovoljno govori činjenica da, i nakon prolaska stoljeća, njihove ideje figuriraju u djelima uglednih ekonomista a mogu se konceptijski sumirati na percipiranja ličnog interesa, odnosa ličnog i društvenog interesa te osnovu ljudskog ponašanja.

Interes u poimanju grčkih filozofa prirodno postoji kod čovjeka, ali ne može biti polazište generiranja njegovih odluka. Umjesto toga ljudi svoje ponašanje trebaju temeljiti na vrlini. Prema Aristotelu, svaka vrлина egzistira na imaginarnoj sredini između dva ekstremna, međusobno antagonirana svojstva. Vrлина štedljivosti, primjerice, se nalazi između škrtosti sa jedne, i rasipništva sa druge strane.¹⁸⁹

Od ostalih grčkih filozofa Epikur (Epicurus) i njegove pristalice raspravljaju o konceptu zadovoljstva i uživanja (eng. pleasure) koji je najbliži modernom shvatanju ličnog interesa, smatrajući ga konačnim dobrom. Međutim životna praksa, kao što to sasvim ispravno uvidjaju *epikurejci*, ne odobrava uvijek izravno i neometano postizanje zadovoljstva nego ga, kao konačno dobro, nerijetko čini teško dostupnim. Po njihovom misljenju vrлина je preduvjet ostvarenja ličnog interesa samo ukoliko je prati određeno zadovoljstvo ili, u najmanju ruku, izbjegavanje patnje i neugodnosti. Prema tome, najpotpunije stanje ljudske prirode počiva u tjelesnom miru i duševnom spokoju (eng. tranquility).¹⁹⁰ Ostvarenje ovog cilja jest krajnje odredište ljudskih nastojanja.

Zeno (Zeno of Citium), osnivač stoicizma, vjeruje da se pitanje ličnog interesa može posmatrati jedino sa stanovišta općeg svjetonazora jer ljudi čine samo dio Univerzuma, te konsekventno, njihovi interesi ne mogu biti izvan tog opsega. Na osnovu ove percepcije *stoici* formiraju i pretpostavku o jedinstvu interesa kod ljudi; budući da ljudske jedinice predstavljaju dio uređenog svijeta, među njima mora postojati usklađenost interesa. Shodno tome umjesto da se individue rasplinjavaju slijedeći svoje pojedinačne interese trebaju se usmjeriti na dosezanje zajedničkih ciljeva.¹⁹¹ Njihova teza implicira da je ljudska priroda tako stvorena da pojedinac ne može zadovoljiti svoj lični interes a da, pritom, ne pridonese općem blagostanju (eng. common weal). Ideja "nevidljive ruke" (eng. invisible hand) koja upravlja tržištem, a koju susrećemo kod Adama Smita, oca savremene ekonomije, dobrim dijelom je inspirisana *stoicističkom* doktrinom.

Lični interes kod kršćanskih mislilaca

Sveti Augustin (430) je prvi kršćanski mislilac koji se, nakon grčkih filozofa, zanimao pitanjima ljudske sreće, motivacije i konačnog dobra. Odobravajući da se lični interes može označavati pojmovima: vrлина, zadovoljstvo, spokoj i smiraj kao što su to činili grčki filozofi, Augustin svima njima zamjera nedostatak transcendentne dimenzije ličnog interesa u rasudjivanju. On također uočava da u dotadašnjem diskursu dominiraju *prolazne* vrijednosti bez pronicanja u suštinu stvari. Prema Augustinu, zbiljni interesi ljudi leže u njihovom vječnom životu koji čovjek dijeli sa Bogom. Iako je Bog na ovom svijetu podario čovjeku određene

¹⁸⁸ Rawls (2000), str. 3-5.

¹⁸⁹ Aristotle (350a, BC), knjiga IX, poglavlje 8, str. 307.

¹⁹⁰ Rogers (1997), str. 9.

¹⁹¹ Ibidem, str. 10.

blagodati, Augustin ističe njihov prolazan karakter sugerirajući da ljudi trebaju ustrajavati ka dosezanju trajnog dobra. Preferiranje ovosvjetskih dobara naspram onih "nebeskih", smatra Augustin, jeste pokazatelj nezdravog uma.¹⁹² Budući da ljudi u svakodnevnom životu daju prednost *ovosvjetskim* interesima, ljudski rod sve više zapada u nered (ar. fesađ), što dovodi do stalnog sukoba interesa. Svoje gledište ljudske motivacije Augustin izlaze kroz savjet da samo Bog može biti cilj ljudskih djela jer On daruje oprost, a dobivanje oprosta je, prema njemu, istinski lični interes svakog pojedinca.

Toma Akvinski (Thomas Aquinas, 1274) je donekle osporio gledišta Augustina navodeći da je sreća glavni cilj čovjeka¹⁹³ i da ona djelomično *može* biti postignuta na ovom svijetu, ne slažući se tako sa njegovom konstatacijom o *nebeskom* ličnom interesu. Akvinski smatra da čovjek na ovom svijetu može ostvariti *djelomičnu* sreću, koja kao takva predstavlja dio istinske sreće, nastojeći se što više približiti Bogu.

Zajednička karakteristika gledišta Augustina i Akvinskog jeste akcentiranje individualne moralnosti čovjeka. Ovakav pristup pretpostavlja da dobar čovjek čini dobro.¹⁹⁴ Prema njihovom gledištu, dobri, moralno ispravni motivi će polučiti istu takvu praksu.

Lični interes kod klasičnih islamskih autora

Iako se srednji vijek u zapadnoj literaturi smatra mračnim dobom ljudske misli (između ostalog i na polju ekonomije)¹⁹⁵, međutim na osnovu pretpostavke o kontinuitetu ljudskog razvoja, na drugom kraju tadašnjeg poznatog svijeta ovaj period ekvivalira sa zlatnim dobom islamske civilizacije.¹⁹⁶

U ovom radu ograničit ćemo se na klasične islamske autore relevantne za temu ličnog interesa, ne zadubljujući se nad primarnim izvorima kao što su *Knjiga i Predanje* (tj. Kuran i Hadis), budući da su ovi autori, umnogome, svoja gledišta derivirali iz tih izvora.

U svom učenju Ebu Nasr Muhammed Farabi (339. H.) svijet dijeli na *gradove*, kao kategorije u kojima žive ljudi istih ili sličnih osobenosti, precizirajući tako *grad vrljih*, zatim *grad zalutalih*, te *gradove neznalica, grješnika i promjenjivih* ljudi, određujući glavni motivacioni faktor stanovnika tih *gradova* kroz njihovu preovlađujuću karakternu crtu.¹⁹⁷ Farabi se, jamačno pod utjecajem grčkih filozofa, osobno zalaže za jačanje temelja *grada vrljih* u kojem je vrlina glavni motiv u ponašanju ljudi. Ovom gledištu se pridružuje i Ibn Sina (428. H.) naglašavajući pritom utjecaj razuma - koji gospodari tijelom¹⁹⁸- na ljudsko ponašanje. Gazzali (505. H.) u oblasti ekonomije osuđuje ponašanje ljudi na osnovu ličnog interesa ako ono ima za rezultat nanošenje štete drugoj strani. Iz njegovog opusa se može izvesti i definicija ličnog interesa koja kaže da lični interes predstavlja materijalnu korist.¹⁹⁹ Gazzali ističe da je stjecanje *blagodati* (ar. ni'met)

¹⁹² Rogers (1997), str. 48.

¹⁹³ Kretzman & Stump (1993), str. 200 i 214.

¹⁹⁴ Shepard et al. (1995)

¹⁹⁵ Primjerice Schumpeter ovaj period naziva veliki jaz, praznina, odnosno "great gap", pogledati u: Schumpeter (1963), str. 83-87.

¹⁹⁶ Tafazzoli (1990), str. 10.

¹⁹⁷ Farabi (1998), str. 227.

¹⁹⁸ Ibn Sina *Upravljanje domaćinstvom*, navedeno prema Tavanajanfard Hasan (1982), str.17-19.

¹⁹⁹ Gazzali (bez datuma), str 28-175.

motiv ljudskog djelovanja te, navodeći Vjerovjesnikovo predanje, izvodi zaključak da je najveća blagodat odlazak u Džennet. Nasiruddin Tusi (672. H) o moralnom ponašanju primjećuje da takva vrsta ponašanja može imati uzvišene, altruističke ili licemjerne, odnosno koristoljubive motive. Ibn Haldun (808. H.) potcrtava važnost načina života na formiranje karakternih crta kod ljudi.²⁰⁰

LIČNI INTERES U KLASIČNOJ ŠKOLI EKONOMIJE

U srednjem vijeku, prije industrijske revolucije, društveni život se odvijao tako da su socijalne institucije bile isprepletene na takav način da je za pojedince bilo jako teško (pa i nezamislivo) upražnjavati jednu vrstu ponašanja na javnim mjestima ili u porodici, a imati potpuno drugačiji oblik ponašanja prilikom transakcija, odnosno u ekonomskoj sferi života. U zapadnoj Evropi nakon industrijske revolucije porodične, političke, religijske, socijalne i ekonomske institucije su definirane iznova te su po prvi put individualne uloge u politici, religiji i društvu diferencirane spram tih uloga u ekonomiji (manufakturni oblik rada i industrijska proizvodnja). Začetnik ovog trenda bio je Hugo Grotius (1645), proglasivši ništavnim moralne norme. Grotius i njegovi istomišljenici smatraju da se zakoni formiraju na osnovu ličnih interesa i da je lični interes glavni stimulator ljudskog djelovanja. Thomas Hobbes (1679) se slaže sa ovim moralnim skepticizmom tvrdeći da sa moralnog stanovišta ne postoji nikakva razlika između ljudskih motiva. Čovjek je motiviran jedino trenutnim ličnim interesom i ne upravlja se po *vječnim* interesima jer ne zna šta će se desiti nakon smrti. "Sreća leži u slijeđenju želja, a budući da ljudske želje variraju, smatra Hobbes, i lični interes je promjenljiv."²⁰¹ Polazeći od stanovišta da se lični interes sastoji od strasti a da su strasti kod ljudi različite, Hobbes deducira da se ljudi permanentno nalaze u *stanju rata*.²⁰² Naspram ovog gledišta, Lord Shaftesbury (1713) istupa sa *altruističkom teorijom*, prema kojoj je postojanje i njegovanje moralnih osjećaja i vrednovanje dobra, za čovjeka jednako prirodno kao i egzistiranje ličnih interesa.²⁰³ On vjeruje da ljudi posjeduju moralno osjetilo (eng. moral sense). David Hume (1776) potencira da među *prijateljima i članovima porodice* mogu postojati ne-interesni motivi koji vode ka požrtvovanosti i saradnji, premda ovakvi motivi blijede u većim ljudskim zajednicama. On također dijeli mišljenje Shaftesburya o prirodnosti postojanja altruističkih motiva kod ljudi.²⁰⁴

Uvid u glavne misaone pravce i filozofske tokove o motivima ponašanja ljudi ima posebnu važnost za što ispravnije shvatanje intelektualne atmosfere u kojoj stasava Adam Smith (1790), začetnik moderne ekonomske nauke. Prije nego će objaviti svoje monumentalno djelo *Bogatstvo naroda* (1776), Smith je publicirao knjigu pod nazivom *Teorija moralnih osjećaja* (1759) u kojoj izlaže svoja filozofska uvjerenja budući da je u to doba bio predavač na katedri za moral Univerziteta u Glazgovu.²⁰⁵ Tema ličnog interesa kod Smitha se može proučavati sa tri aspekta. To su kategorije: suosjećanja/naklonosti (eng. sympathy), nepristrasnog posmatraca (eng.

²⁰⁰ Ibn Haldun (1974), str 790.

²⁰¹ Hobbes (1651/1991), pogl. XI, str 104.

²⁰² Ibidem, pogl. XIII, str. 132.

²⁰³ Schumpeter (1963), dio I, str. 75.

²⁰⁴ Rogers (1997), str. 81.

²⁰⁵ Heilbroner (1986), str. 5.

impartial spectator) i nevidljive ruke (eng. invisible hand). U kategoriji suosjećanja na nivou individue Smith navodi da se čovjek, ma koliko bio sebičan, u nekim situacijama ponaša altruistički. Sa druge strane je evidentna i neporeciva važnost ličnog interesa koji u brojnim slučajevima ima prioritet nad čovjekoljubljem.²⁰⁶ Pokušavajući izaći iz ove protivrječnosti, prema kojoj, sa jedne strane, čovjek posjeduje altruističku dimenziju, a sa druge strane, prevashodno misli na vlastitu korist, Smith uvodi mehanizam kojemu daje ime nepristrasni posmatrač. Ovaj mehanizam označava "razum, moralni princip i savjest u srcu covjeka"²⁰⁷ te mu ne dozvoljava vlastito preferiranje u odnosu na druge slične sebi. Pravila prema kojima "nepristrasni posmatrač", odnosno imaginarna treća osoba, rasuđuje i donosi moralni sud u određenoj situaciji, se crpe iz običajnog prava i prirodnog osjećaja za vrlinu koji postoji u ljudima.

No, u svakodnevnom životu neophodno je da čovjek posjeduje praktični model za donošenje odluka. Taj model Smith opisuje riječima: "Zabrinutost za vlastitu sreću čovjeku nalaže razvijanje vrline opreza i promišljanja, dok mu zabrinutost za sreću drugih preporučuje njegovanje vrline pravde i dobročinstva."²⁰⁸ U ovom djelu Smith, s obzirom na kvalitativnu suštinu morala, odabire normativni pristup pitanju ljudskih sentimentata među kojima je, dakako, i lični interes. *Bogatstvo naroda*, Smithova je druga, mnogo popularnija knjiga, koju svaki iole ozbiljniji ekonomist koristi kao referencu. I u njoj se primjećuje stanoviti zaokret i diskontinuitet u odnosu na prethodno iznesene stavove i mišljenja. Svoje gledište Smith projicira *gostioničkim* primjerom: "Nije zbog dobrote mesara, pivara i kuhara sto mi možemo očekivati našu večeru nego se to tiče njihovog vlastitog interesa. Mi se ne pozivamo na njihovu humanost nego na samoljublje (eng. self-love)..."²⁰⁹ Kazano stručnim jezikom: ekonomski akteri na tržištu svoje robe i usluge ne nude iz osjećaja dobrote nego zarad vlastitog interesa. Iz ovakvog gledista u ortodoksnoj *mainstream* ekonomiji današnjice osobeni interes se definira tako da se svaka akcija ili individualni izbor tumači nastojanjem za maksimizacijom materijalne koristi. Dosljedno tome konceptualizacija čovjeka u ekonomskim modelima tendira ka redukciji slike čovjeka svodeći ga na razinu egoista. Nobelovac A. Sen oponira ovakvoj iritirajućoj predstavi čovjeka uz konkluziju da *čisti ekonomski čovjek* podsjeća na socijalnog morona²¹⁰.

Slijedeći gorenavedenu misao, Smith na drugom mjestu tvrdi da svaki pojedinac svoj kapital investira vodeći se profitom, interesom i osiguranjem vlastite sigurnosti. Na ovaj način se, ističe Smith, unapređuje interes čitavog društva.²¹¹ Rezimirajući Smithovo stanovište možemo zaključiti sljedeće: na razini individue čovjek se ne treba voditi ličnim interesima i davati prednost sebi u odnosu na druge, dok na nivou zajednice postupanje po ličnim interesima, (naravno pod pretpostavkom njihove nesuprotstavljenosti!), posredstvom djelovanja "nevidljive ruke", unapređuje interes cjelokupne zajednice.

ZAKLJUČAK

²⁰⁶ Smith (1759), str. 82.

²⁰⁷ Ibidem str. 137.

²⁰⁸ Ibidem str. 262.

²⁰⁹ Smith (1776), dio I, str 18.

²¹⁰ Sen (1997), str. 335-6.

²¹¹ Ibidem str. 447.

Iz navedenog je očito da je pitanje motivacije, gledano kroz historijsku prizmu percipirano na različite načine. Zasebne društvene nauke, među kojima i ekonomija, ne mogu proniknuti u bit čovjeka oslanjajući se ekskluzivno na sebi svojstvene metode i pretpostavke. Drugim riječima, u svakom aspektu ljudske pojavnosti koji proučavaju različite znanstvene discipline čovjek se manifestira u svojoj ukupnosti te parcijalnim izučavanjima uvijek nedostaje bar jedna "dimenzija" njegovog fenomena. Ekonomska istraživanja ne mogu biti lišena vrijednosti (eng. value-free) jer u njihovom fokusu perzistira čovjek kao *homo socio-economicus*.²¹² Dosljedno tome, oslanjanje isključivo na pretpostavku o ličnom interesu kao jedinom promoteru ljudskog djelovanja često ne polučuje očekivane ekonomske efekte.

LITERATURA:

- Aristotle (350 BC). *Nicomachean Ethics*, prev. W. D. Ross, Electronically Enhanced Text, © Copyright 1991. World Library, Inc.
- Farabi, Ebu Nasr Muhammed (2000). *Misli stanovnika grada vrlih*, prijevod Džafer Sedžadi, Tehran, Organizacija za publikaciju i izdavaštvo.*
- Gazzali, Ebu Hamid Muhamed, (bez datuma), *Ekonomska gledišta*, prijevod Mu'idin Muhammed Khavarazmi, Izdavačka kuća Republika.*
- Heilbroner, L. Robert (1986). *The Essential Adam Smith*, Oxford University Press.
- Hobbes, Thomas (1651). *Leviathan*, Electronically Enhanced Text © Copyright, 1991, World Library Inc.
- Ibn Haldun, Abdurahman ibn Muhammed (1974). *Muqadimeh*, prijevod Muhammed Parvin Ganabadi, Teheran, Institut za prevođenje i knjišku publikaciju.*
- Jensen, E. Hans (2001). *Amartya Sen as a Smithesquely Worldly Philosopher: or Who Needs Sen When We Have Smith*, Cambridge, Conference on Justice and Poverty.
- Kretzman, Norman & Stump, Eleonore (1993). *The Cambridge Companion to Aquinas*, Cambridge University Press.
- Rawls, John (2000). *Lectures on the History of Moral Philosophy*, ed. by Barbara Herman, Harvard University Press.
- Rogers, Kelly (1997). *Self-interest: an Anthology of Philosophical Perspectives*, New York & London, Routledge.
- Sen, Amartya (1977). *Rational Fools: A Critique of the Behavioral Foundations of Economic Theory*, Philosophy & Public Affairs, 6 (4), str. 317-344.
- Sen, Amartya (1995). *Rationality and Social Choice*, American Economic Review, 85 (1), str. 1-24.
- Shepard et al (1995). *Teaching Business Ethics through Literature*, Online Journal of Ethics, Vol. 1, No. 1.

²¹² Sen (1995), str.2; također u Jensen (2001), str. 9.

- Smith, Adam (1759/1984). *The Theory of Moral Sentiments*, ed. by Raphael, D. & Macfie, A., Indianapolis, Liberty Fund.
- Smith, Adam (1776/1961). *The Wealth of Nations*, ed. by Edwin Cannan, Great Britain, Butler & Tanner Ltd.
- Schumpeter, Joseph (1963). *History of Economic Analysis*, New York, Oxford University Press.
- Tafazzoli, Feridun (2002). *Historija ekonomske misli*, Teheran, Izdavačka kuća Nej.*
- Tavanajanfard, Hasan (1982). *Historija ekonomske misli u islamskom svijetu*, Teheran.*

* literatura na perzijskom jeziku